

СЕМИОТИКА ПО СИТЕ СЕТИЛА

(Атрибутивноста како значење во песните „Седум навраќања кон мотивот трепетлика“ од Гане Тодоровски и „Нокниче“ од Антун Густав Матош)

Луси Караниколова-Чочоровска

Филолошки факултет,

Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Македонија

Key words: attributability, symbol, metaphor, meaning, sense

Summary: This article is a comparative approach to so-called "Attributability" in songs "Seven approaches to motive Trembling aspen" of Gane Todorovski and "Violet" of Antun Gustav Matosh. Three corpuses of meaning entities that allow insight into the metaphoricity of the Macedonian poet song, and the symbolism of the Croatian poet song are analyzed. This is done so that the metaphors and symbols are gramatically "decomposed" in order to follow the process of transformation of "meaning" to "sense". It all comes down to the only meoning - human life.

Клучни зборови: атрибутивноста, симбол, метафора, значење, смисла

Резиме: Оваа статија прави еден компаративен пристап на т.н. „атрибутивноста“, во песните „Седум навраќања кон мотивот трепетлика“ од Гане Тодоровски и „Нокниче“ од Антун Густав Матош. Се анализираат три корпуса од значенски ентитети кои дозволуваат увид во метафоричноста на песната од македонскиот, односно симболиката на песната на хрватскиот поет. Тоа се прави, така што, метафорите и симболите, граматички се „разложуваат“, за да се проследи процесот на трансформација на значењето во смисла. Се доаѓа до единствената смисла – животот на човекот.

1. ПРИСТАП

Идејата да се пишува за допирните точки меѓу поезијата на двајцата големи поети од различни времиња, македонскиот Гане Тодоровски (1929-2010) и хрватскиот Антун Густав Матош (1873-1914), доаѓа пред сè, од суптилната „присутност“ на препејувачкиот „шмек“ на Тодоровски во поезијата на Матош на македонски јазик, а потоа и во можноста за компаративен приод кон нивната поезија од повеќе аспекти.

Оваа статија прави еден, ќе си дозволиме да го наречеме – поинаков, но секако, специјалистички увид во метафоричноста на песната „Седум навраќања кон мотивот трепетлика“ од Гане Тодоровски, односно во симболиката на песната „Нокниче“ („Темјанушка“) од Матош, по таков начин што тие, метафорите и симболите, граматички се „разложуваат“, за да се следи процесот на трансформација на значењето во смисла.*

Од друга страна пак, овој „спој“ меѓу една, на прв поглед, „растителна“ – „Седум навраќања кон мотивот трепетлика“ (во натамошниот текст СНМТ од ГТ), од стихозбирката „Спокоен чекор“ (1956) и една „цветна“ песна – „Нокниче“ (во натамошниот текст Н од АГМ), и двете репрезентативни во изучувањето на овие поети во македонскиот средношколски и високошколски образовен систем[§], е резултат и на нашите катагодишни академски обврски (предаваме Нова хрватска книжевност, на Филолошкиот факултет во Штип). Тој спој, на кој секој би се досетил кога би го читал Матош, на македонски јазик, е и порив да се изразиме во однос на поезијата на овие двајца поети, која силно возбудува и, нема да претераме ако подвлечеме дека – ги допира сите сетила. И тоа, не само на опитниот читател.

* Мајкл Рајфатер и Чарлс Сандерс Пирс појавата на квалитативна трансформација на значењето во смисла ја нарекоа семиоза. Според Рајфатер, под семиоза се подразбира литерарен дијалектички процес на преод од рамништето на значењето на нивото на смислата. За Пирс, пак, ниенден поим (=знак) не е сам по себе заклучен, ами бара потврда, натамошно објаснување. Појавата, според која, еден знак се однесува на друг знак, така што генерира бесконечна низа знаци, Пирс ја нарекува семиоза. Види: Miroslav Bekker: *Semiotika književnosti*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1991 godina, str. 33-40 и str. 111-131.

** До 2001 година, кога се ревидираше програмата по предметот македонски јазик и литература, во средното образование во Република Македонија, Антун Густав Матош се изучуваше во рамките на јужнословенската модерна и тоа токму со песната „Нокниче“ и уште и со песната „Утеха на косата“. Гане Тодоровски, пак, е застапен во оваа програма и тоа, со песната што ние ја анализиравме и уште со песната „Нерези“. И двајцата автори се изучуваат на филолошките факултети, во Република Македонија.

2. ЗА АТРИБУТИВНОСТА

Именуваме категорија атрибутивност, за потребите на овој текст, од едноставна причина што атрибутивноста ја наоѓаме за интензивно фреквентна, поточно доминантно присутна во песните СНМТ на ГТ и Н на АГМ. Притоа, под атрибутивност подразбираме она што и граматиката го подразбира – признак за предметот (за разлика од супстанцијалноста, која има суштествување во самата себе).

Необичноста од воведувањето на овој поим доаѓа оттаму што неа, атрибутивноста, ја наоѓаме како присутна не само во придавките и прилозите, каде што граматички е оправдано да ја видиме, туку и во „чистите“ именки и во, од нас т.н., глаголки формации, со призвук на атрибутивност. Веројатно е така, затоа што овие песни се високо метафорични, односно симболични, така што квалитетноста може да се прочита во нивната севкупност. Имено, и во именката и во глаголската конструкција ќе најдеме на квалификација која имплицира некаков белег за предметот или ја препознаваме како атрибутивна. Како именката не само да именува туку и да подразбира некаква своја одлика или белег на нешто на што таа се однесува (а именката, нели, треба да именува и да постои во самата себе, а не на нешто да се однесува). Како глаголот не само да опишува дејство туку како на тоа дејство да му дава некаква квалификација. Како глаголкиот збор, глаголската придавка, на пример, воопшто да не носи предикативен белег, зашто тој се потчини на атрибутивноста, па таа станала сеопшта и царува со песната.

2.1. Морфологија на „атрибутивните“ ентитети во песните „Седум навраќања кон мотивот трепетлика“ од Гане Тодоровски и „Ноќниче“ од Антун Густав Матош

Атрибутивните ентитети во двете песни што се предмет на наш интерес, СНМТ од ГТ и Н од АГМ имаат „иста“ градба. Поточно, нивната морфологија е уште еден заеднички именител на поетиката на Гане и Матош. И уште поточно, затоа што ја увидовме сличноста од присутните ентитети, слични според граматичката градба, имавме предизвик повеќе, да пристапиме кон нивна анализа од таков тип.

И во двете песни наидуваме на поетски ентитети со свое значење, се разбира, а образувани од: 1. Именка; 2. Именка и придавка или придавка и именка и 3. Предикативни формации со атрибутивни белези, составени најчесто од глагол или глаголки збор, најчесто

глаголска придавка и именски збор, најчесто именка. Во составот на овој „атрибутивен“ ентитет може да влезе и прилог. Значи, атрибутивните ентитети, што ги анализираме, се едночлени, двочлени и повеќечлени. Поточно, едночлена е само категоријата – именки, кои, според своето значење, повеќе се однесуваат на нешто, отколку што именуваат. Или, стилистички, функционираат како метафори во песната на Гане Тодоровски, односно како симбол во онаа на Матош. Двочлена е синтагмата од придавка и именка (и нивна инверзија), а повеќечлени се синтагмите чие јадро е глагол.

Категоријата именки со атрибутивен призвук, во песната СНМТ од ГТ, ја сочинуваат 32 примерока. Ги наведуваме сите: „клепки“, „несон“, „средполка“, „сон“, „ставата“, „зеленило“, „пеперуги“, „вертикала“, „спокој“, „облаците“, „патот“, „катуниците“, „безветрина“, „безсонница“, „уплав“, „јаловица“, „Крстеник“, „Немир“, „Немир – немирлика“, „висотија“, „Вечерник“, „трепетот“, „трепетот“, „самотија“, „плашливка“, „птиците“, „гнезда“, „сонот“, „рожбите“, „Несонка“, „Неротка“, „Неспокојничка“ (72,73).^{*} Поетиката на Гане Тодоровски, неговиот творечки манир, неговата виртуозност во правeњето неологизми, секако придонесуваат кон тоа, именката да се доживее како супстантив што имплицира во себе не само самопостоење ами и некаква одлика, некаква квалификација, некаков белег. Погледнато од семантичка, а не само од граматичка перспектива, овие именки се метафори, чие одделно значење треба да се „влее“ во заедничката смисла на песната.

Во оваа песна најдовме на само 8 примероци од синтагмата именка + придавка, односно придавка + именка, иако очекувавме повеќе, знаејќи ги содржината, композицијата и значењето на оваа песна. Веќе овој прецизен податок, што упатува на ниското присуство на атрибутот како таков, почнува да ја потврдува нашата теза за високата „атрибутивност“ на другите ентитети, и тоа на оние каде што не сме навикнати неа да ја бараме или да ја гледаме. Ги наведуваме овие 8 примероци „чист“ атрибут, заедно со супстантивот чиј признак тие се: „зелени клепки несон“, „лична средполка“, „вишна вертикала“, „грешно – прегрешена јаловица занесена“, „неродна полска висотија“, „стравлива самотија“, „зелена неспокојничка“ (72,73).

Ги набројуваме во целост и 16-те примероци на т.н. предикативни формации со атрибутивни белези:

^{*} Бројот во заградата го означува бројот на страницата/страниците од каде што е преземен цитатот. Во случајов, Гане Тодоровски, „Поезија“, Наша книга, Скопје, 1990.

- ,,(...) Зелена нема разбранетост“ (состав: 2 придавки + глаголска придавка);
- ,,(...) Ставата ѝ е зеленило пеперуги“ (состав: 3 именки + глагол – форма од помошниот глагол сум);
- ,,(...) Пленети вечно (во вишна вертикала)“ (состав: глаголска придавка + прилог за начин);
- ,,(...) Прекопната за спокој“ (состав: глаголска придавка + именка);
- ,,(...) Неспokoјна се траќа“ (состав: глаголска придавка + глагол);
- ,,(...) Трепери простум“ (состав: глагол + прилог за начин);
- ,,(...) Се всира во облаците“ (состав: глагол + именка);
- ,,(...) Тагува по катунците“ (состав: глагол + именка);
- ,,(...) Семне кога спотнат летните безветрини“ (состав: глагол + глагол + придавка + именка);
- ,,(...) Ја мачи ли безсонница (лек.заб.)¹“ (состав: глагол + именка);
- ,,(...) Во уплав ли се тресе“ (состав: именка + глагол);
- ,,(...) Крстеник да ми беше“ (состав: именка + глагол);
- ,,(...) Немир би ја крстел“ (состав: именка + глагол);
- ,,(...) Вечерник да сум“ (состав: именка + глагол);
- ,,(...) Трепетот би ѝ го брстел“ (состав: именка + глагол);
- ,,(...) Везден треперење: Утрина. Пладнина. Навечер“ (состав: прилог за начин + глагол + 3 прилога за време);
- ,,(...) Им се заблазнува на птиците“ (состав: глагол + именка);
- ,,(...) На сонот рожбите, починката им заблазнува“ (состав: 3 именки + глагол) (72,73).

Во песната Н од АГМ, се наидува на истите „атрибутивни“ категории: именки, синтагма од именки и придавки и предикативна синтагма.

Овде, именката со „атрибутивен“ белег ја наоѓаме во 23 примерока. И нив ги наведуваме во целост: „полноќ“, „ден“, „ноќничево“, „ваза“, „бои“, „сон“, „јаве“, „ноќ-и-ден“, „госпојците“, „паркот“, „стаза“, „небо“, „лен“, „животот“, „смртта“, „ноќничево“, „соседот“, „конте“, „лале“, „булка“, „живот“, „душа“, „тајна“ (145)*.

¹ бессонница („Толковен речник на македонскиот јазик“, Институт за МЈ „Крсте Мисирков“, том I А-Ж, 2003, Скопје, стр.129; Кирил Конески, „Правописен речник на македонскиот литературен јазик“, 1999, Просветно дело, Скопје, стр.24) (лек.заб.).

* Бројот во загради го означува бројот на страницата од каде што е преземен цитатот. Во случајов: Ангун Густав Матош: „Одбрани творби“, Наша книга, Македонска книга, Мисла, Култура, Скопје, 1987, Предговор, превод и белешки, Гане Тодоровски.

Изолирани и надвор од контекстот, рецепцијата по однос на некои од овие ентитети не би се свела на атрибутивност, туку на чиста супстанцијалност. Сепак, во рамките на симболистичката поезија на Матош и на оваа негова популарна песна, затоа што контекстот е познат и симболиката е јасна – таинственоста на сечиј живот, контрастот меѓу светлото и темното и животот и смртта...

Вербалните конструкции од именка и придавка, односно од придавка и именка, во оваа песна на Матош, се сретнуваат во вкупно 15 примероци: „*црно* како *полноќ*“, „*златно* како *ден*“, „*росната ваза*“, „*кадифени бои*“, „*госпојците наши*“, „*паркот стар*“, „*ведротото небо*“, „*модро* како *лен*“, „*ко животот сјајно*“, „*ко смртта темно*“, „*соседот негов*“, „*студнава булка*“, „*чуден живот*“, „*живот (...)* таинствен и длабок“, „*една душа*“ (145).

Од вообичаената градба, четири од набројанивте примероци на синтагмата – именка и придавка, покажуваат незначително отстапување: во нив се јавува честицата за споредба 'ко' или 'како' и, во еден примерок, застапени се една именка и две придавки. И тоа отстапување е во функција на атрибутивноста, која и во оваа песна покажува висок коефициент на присуство и значење.

Предикативните формации со атрибутивни белези, овде се застапени во вкупно 9 примероци. Ги наведуваме во целост:

- „(...) Ноќничето молчи“ (состав: именка + глагол);
- „(...) Кадифени бои чудни ли го галат“ (состав: придавка + именка + придавка + глагол);
- „(...) Сон сред јаве да е раскрилен“ (состав: именка + прилог + именка + глаголска придавка);
- „(...) Го велат нежно 'ноќ-и-ден'“ (состав: глагол + прилог + именки);
- „(...) Ноќничето цути“ (состав: именка + глагол);
- „(...) Без мирис семне“ (состав: именка + глагол);
- „(...) Волшебност трајна“ (состав: придавка + глаголска придавка);
- „(...) Ко да трпне тајна“ (состав: глагол + именка) (145).

3. ЗНАЧЕЊЕ И СМИСЛА

3.1. За метафоричноста и симболиката

Прашањето за метафората во литературната наука е доволно и доволно долго третирано. Наведуваме само некои аспекти кои ги

сметаме за релевантни во однос на метафората што се сретнува во песната СНМТ од ГТ.

Најнапред, Аристотеловата „дефиниција“ дека „(...) метафората е пренесување од една именка на друга или од родот на вид или од видот на род или по аналогија“, во која современата поетика ја препознава т.н. „теорија на трансфер“ (или „теорија на супституција“) во „од-на“ и уште т.н. „теза на аналогија“ (Аристотел, 1979 : 1457b 5.).

Според Георги Сталев, таа „(...) подразбира задолжително присуство на два поима што се споредуваат и споредбата е нејзиниот основен принцип“. Но, вели натаму тој, „(...) метафората не се ограничува само на тој спој (споредбата, заб.ЛК), туку се проширува како слика што заменува друга слика“.

Современата „теорија на отстапката“, својот легитимитет го потврдува во семантичката „густата“ констатација на Аристотел дека, имено, „метафората треба да се 'бара' и во необичното наспрема обичното“: „Возвишен и ослободен од вулгарност е оној (стил) што се служи со необични изрази; необични изрази ги викам глосата (провинцијализмот), метафората, продолжениот збор и сè што не е обично“ (Аристотел, 1979 : 1458a 20). Ова, всушност, значи, како што луцидно подвлекува Кристина Николовска, дека: „Немаме семантичка видливост 'на прв поглед', туку 'со загледување'“ (Николовска, 2004: 87).

Не е непозната појавата, именката да функционира како метафора. Во песната СНМТ на ГТ, повеќе возбудува фактот или впечатокот што таа именска метафора добива придавски белег. Само да се подредат именките од оваа песна во една хоризонтална низа и сè е јасно: „клепки“, „несон“, „средполка“, „вертикала“, „бесоница“, „јаловица“, „Немир-немирлика“, „самотија“, „плашливка“, „Несонка“, „Неротка“, „Неспокојничка“... Јасно е дека станува збор за опевање на немирот, стравот и неплодноста, толку типични за одбраното за споредба со нив – дрво, а преку кои, мошне лесно, оној што сака тоа да го прочита, може да навлезе во длабочината на човековата душа. И тоа сечјија. Зашто, имено, примарна задача на Човекот на овој Свет е да се оствари најнапред биолошки – да остави пород. И, секако, да не остане сам. Нели и Бог, кога го создаде Адам, не го остави сам? Му ја „додаде“ и Ева и им порача да се множат. Во песната, меѓу редови, се чита крикот на неплодната трепетлика (јасика): „Блазе си му на оној што тоа го остварил“. Освен тоа, нели Човекот се плаши? Отсекогаш и секогаш ќе се плаши, иако тој страв, се разбира, не е поврзан само со стравот од бесплодност. Тоа е исконски страв за своето постоење. Тоа

е смислата, тоа е длабокото значење на оваа колосална песна на Гане Годоровски.

„Атрибутивноста“ на именката овде е доволна за да се дојде до таа смисла. Сè друго, натаму и потоа, е само дополнување, заокружување, естетика на таа елементарна смисла.

Таква е суштината на двочлените синтагми од именка и придавка (односно од придавка и именка): дека, имено, трепетликата е „лична средполка“, но е „јаловица занесена“ и „зелена неспокојничка“, обземена од „стравлива самотија“. За волја на вистината, придавката „лична“, во синтагмата „лична средполка“, додава нов квалитет кон смислата на песната – наспроти стравот и јаловоста, затоа што трепетликата е „лична“ и животот е, и со страв и со болка, сепак, убав.

Такви се и повеќечлените „предикативни формации со атрибутивни белези“. Доволни се само неколку (всушност, доволна е само една), за да ја илустрираат смислата на оваа песна за вечниот човекот немир и страв: „прекопната за спокој“, „трепери простум“, „им заблазнува на птиците/гнезда што свиле во неа“, „на сонот рожбите, починката им заблазнува“...

Слично, ако не и исто, е значењето и во песната Н, од АГМ, кое во смисла се трансформира не преку метафората туку низ симболот. Очекувано и логично е тоа во симболистичката поезија на основоположникот на хрватската модерна.

Донесуваме само една, според наше видување мошне полезна дефиниција на симболот, кој подразбира дека: „(...) еден апстрактен поим или појава се конкретизираат, така што се заменуваат со некој материјален предмет кој така го добива определеното и утврдено значење на квалитетот и вредноста на конкретната претстава“ (Сталев, 1970: 110).

И во песната на Матош, именката како симбол е речиси доволна да го разголи значењето: полноќ, ден, ноќниче, сон, јаве, животот, смртта, душа, тајна. Овде, за разлика од песната на македонскиот поет, поимите – симболи се дополнети со контраст, забележителен и тогаш кога симболот е набљудуван сам по себе (во случајов, кога именката е симбол). Речиси и да нема потреба да се коментира значењето на овие поими што внимателниот читател лесно ќе ги прочита, а го подразбираат човековиот живот воопшто, со неговите добри и лоши страни (затоа е контрастот), со таинственоста на тој живот, кој пак, во споредуваната со оваа песна (СНМТ од ГТ) е расчленет на категориите страв и бесплодност.

И во Н од АГМ, другите атрибутивни ентитети, семантички, само го надополнуваат она што именката – симбол го дава како

значење: „црно како полноќ“, „златно како ден“, „ко животот сјајно“, „ко смртта темно“, „живот (...) таинствен и длабок“ (придавка и именка, односно именка и придавка)...

Кога станува збор за повеќечлените предикативните синтагми кои носат атрибутивни белези, паѓа во очи сознанието дека тие носат малку повеќе информации од „чистата“ именка, односно симболот. Поточно, тие информации вршат своевидно „проширување“. Тоа е можно, благодарение на присуството на глаголот во нејзините редови: „ноќничето молчи“, „сон сред јаве да е раскрилен“, „без мирис семне“, „волшебност трајна“, „трпне тајна“. Проширувањето се однесува на тајновитоста, на таинственоста човечка, која, на крајот на краиштата, е иманентна одлика на човекот воопшто, чии неизговорени мисли се само негова тајна.

„Глаголски конструкции“, присутни во песната на Матош, дозволуваат таа, според својата смисла, уште повеќе да се доближи до онаа, на Гане Тодоровски. Имено, и темјанушката како и јасиката е своевиден симбол на јаловост, зашто и таа „без мирис семне“.

Најпосле, и двете песни се синоним на животот човечки и на уште едно секогашно начело дека: убавината никогаш не е комплетна!

3.2. За трепетликата (јасиката) и ноќничето (темјанушката)

Во традицијата на македонскиот народ, јасиката се познава како растение, дрво, што расте повеќе во планинските региони. „Јасиката, трепетликата (lat. Populus tremula) е дрво од семејството врби, од родот топола (...) Листот на ова дрво е подеднакво широк и долг, тркалезен. Листовите треперат и на многу слаб ветер, па затоа ова дрво го добило и името трепетлика.

Симболиката на врбата, на чие семејство припаѓа јасиката, во западната цивилизација се поврзува со смртта „(...) поради изгледот на дрвото кој предизвикува тажни чувства“ (Шевалие/Гербран, 2005:184). Во источната традиција пак, врбата „(...) затоа што не дава плод, претставува симбол на чистотата (...) Движењата на гранките на ова дрво се синоним на префинетост и елеганција“ (Шевалие/Гербран, 2005:184).

Тополата, од чиј род е јасиката, значи нејзината поширока припадност, претставува дрво чија симболика е „(...) поврзана со неколото, болката, жртвите и солзите“ (Шевалие/Гербран, 2005:1025).

Иако е вообичаено „проверката“ на симболиката на некој поим во колективната меморија на народите од светот да

соодветствува со поетската интуиција и без поетот да знае или да биде свесен за таквото совпаѓање, сепак трепетликата на Гане Тодоровски не покажува такво целосно совпаѓање. Можеби, затоа што не е симбол туку метафора. Или, затоа што има македонски призвук – како таква се поимала кај нас и на пошироките наши простори – трепетлива, вознемирена, без цвет* и плод. Таа е метафора на животот, на стравот и жаловоста.

Не е таков случајот со ноќничето, (темјанушката) на Матош.

„Симболиката на ова цвеќе (темјанушка, з.н.) произлегува од бројот пет, а овој број е еден од симболите на човекот. Темјанушката го означува човекот со она што му е својствено – мислењето, затоа е избрана да ги означи медитацијата и размислувањето“ (Шевалие/Гербран, 2005: 1012). Темјанушката, или ноќничето, е симбол на животот, на таинственоста, на контемплацијата.

Впрочем и метафората на трепетликата и симболиката на темјанушката, се едно исто – нивната смисла во песните, ни помалку ни повеќе, се сведува, многу едноставно, на животот човечки.

4. КОМЕНТАР

Веројатно, кога на поезијата на Гане Тодоровски и Антун Густав Матош би се навратиле по една година или две, во истите песни би пронашле ново и поинакво значење. Би нè заинтригирало нешто друго, различно, а сепак, исто. Зашто, имено, тоа е поезија која го допира читателот, намерник и ненамерник, зашто во неа ќе се препознае себеси – своите стравови и возбуди, своите размислувања и погледи. И, се разбира, својот живот.

Поезијата на двајцата големи поети, македонскиот и хрватскиот, е поезија која ги допира сите сетила. Не само затоа што Матош беше симболист, па симболите можеа да имаат и око, и уво, и кожа, и душа. И, згора на сè, знаеја и да мирисаат... Поезијата на Гане Тодоровски, иако високо метафорична, ги има истите белези. Преку окото, влегува во душата и се сродува со неа... Затоа што е нејзин составен дел... Веројатно, затоа што таму е родена...

Литература:

Андоновски, Венко. 1997. „Матошевите свона“, Скопје, ШТРК.

Аристотел. 1979. „За поетиката“. Превод од старогрчки, предговор на

* До душа, најдовме на податоци од усни извори дека јасиката цути, но нејзиниот цвет „не заврзува“ плод и се исушува.

- авторот и коректура, Михаил Д. Петрушевски. Скопје. Македонска книга, Култура, Наша книга, Комунист.
- Beker, Miroslav. 1991. „Semiotika književnosti“, Zagreb. Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Вангелов, Атанас. 1995. „Исказот и стварноста“. Скопје. Детска радост.
- Матош, Антон Густав. 1987. „Одбрани творби“, Скопје, Наша книга, Македонска книга, Мисла, Култура, Предговор, превод и белешки: Гане Тодоровски.
- Николовска, Кристина. 2004. „Глаголска метафора“. Скопје. Зојдер.
- Николовска, Кристина. 1999. „Метафора на припадност“. Скопје. Зојдер.
- Сталев, Георги. 1970. „Македонскиот верс“. Скопје. Македонска книга.
- Тодоровски, Гане. 1990. „Поезија“, Скопје, Наша книга.
- Шевалие, Жан, Гербран, Ален. 2005. „Речник на симболите“. Скопје. Табернакул.